

ahogyan a problémákat meglátta és megvilágította, gondolkodásának rendszerező ereje, mellyel a nevelés jelenségeit áttekinthette és egybefoglalta, ezek ütik reá életművére a maradandóság bélyegét. Amit ő gondolt, azt nekünk utána kell gondolnunk, mielőtt az ő gondolatait továbbfűzzük vagy elmélkedésünknek új irányt adunk; amit ő tanított, azt sem el nem hallgathatjuk, sem — súlyos ellenmondások veszedelme nélkül — sajátosságából ki nem forgathatjuk. Minden magasztaló szónál többet nyom ez a tett, melynek igazságát át kell éreznie mindenkinek, aki a magyar nevelésről gondolkodik és annak munkásává szegődött, s nincs nagyobb dicséret, mint annak megállapítása, hogy egy emberi élet művének számbavétele nélkül a nemzeti művelődés menetének összefüggése valamely időszakban teljesen meg nem érthető. Ha képzeletben kikapcsolnók Kármán munkásságát köznevelésünk újabb fejlődésének történetéből, értelmét vesztené az, amire ma törekszünk.

Ebben a meggyőződésemben nyitom meg mai ülésünket és kérem fel Weszely Ödön tagtársunkat emlékezésére megtartására.

KÁRMÁN MÓR EMLÉKEZETE.

— Emlékezés a M. Pæd. Társaságnak 1916 nov. 18-iki ülésén. —

I.

A mai napot Kármán Mór emlékezetének szenteli a Magyar Pædagogiai Társaság.

Künn a világháború vihara dúl és mi pedagógusok összegyűlekeztünk, hogy egy oly férfiú-emlékének áldozzunk, ki egész életét a békés munkának, a nemzeti művelődés eszményeinek szentelte. Elfordítjuk tekintetünket a jelen sivárságaitól, félretesszük egy időre aggódó gondjainkat a jövőről, s a multba tekintünk vissza, hogy föl idézzük egy az emberi művelődés szolgálatában eltöltött élet képét, s elmerüljünk azokba a gondolatokba és érzelmekbe, melyek a jobb és nemesebb elméket minden időben foglalkoztatták, s az emberiséget a haladás és művelődés útján előre vitték.

Ezek az eszmék és eszmények, melyek a multból drága örökségkép maradtak reánk, arra ösztönöznek, hogy most még fokozottabb buzgósággal dolgozzunk, mert a mi pedagógiai munkánkra éppen most fokozottabban van szükség; ezek az eszmék és eszményképek

azzal biztatnak, hogy a pedagógus művelő munkája a lelkek előkészítése egy jobb és boldogabb világ számára, s hogy minden áldozat, minden szenvedés, minden küzdelem egy szebb és jobb jövő meg-alapozása.

Kármán Mór emléke, az ő példaszerű életének a képe, az ő nagy reformátori munkássága, az ő nagyszabású pedagógiai rendszere, az ő eszméinek végtelen bősége oly forrás, melyből mindenkor meríthet majd a késői utód nemcsak tudást és okulást, hanem buzdítást és lelkesedést is.

Midőn a Magyar Pædagogiai Társaság azzal a megtisztelő feladattal bízott meg, hogy ezen az ünnepen Kármán Mór emlékezetét följújítsam s az ő munkásságainak képét megrajzoljam, éreztem a feladat minden nehézségét. De bíztam abban, hogy segítségemre jön majd a mélyen tisztelt hallgatóság képzelete s kitölti előadásom hézagait, kiegészíti a vázlatos képet és közénk varázsolja Kármán Mór alakját

Ki volt Kármán Mór? Mi az ő életének és munkájának értelme? Mi az ő életének és munkájának jelentősége? — Ezek azok a kérdések, melyek a gondolkodó előtt fölmerülnek, midőn emlékezetét följújíttjuk.

Kármán Mór pedagógus volt. A pedagógus öre és sáfára az emberiség szellemi javainak s a «vallásalapítók, tudósok, költők nyomába lép». «Az ő feladata — Kármán saját szavai szerint — arról gondoskodni, hogy amit azok nagyot alkottak, az el ne vesszen, hanem mindig újabb meg újabb életet nyerjen, hatékony tényező maradjon az emberi működés minden körében.¹ A nevelői munkásságnak tehát nyomon kell követnie a történeti, teremtő munkásságot.»²

Kármán Mór azonban, nemcsak az a pedagógus, aki öre és sáfára a szellemi kincseknek, nemcsak nyomon kíséri a történeti munkásságot, hanem egyúttal teremtő, alkotó munkát is végez, az a pedagógus, aki egyúttal tudósa is a maga tevékenységének, aki mint tudós gyarapítja is a szellemi vagyont s hozzájárul a művelődés történeti folyamatának irányításához.

Hogy lássuk, mit alkotott, mivel járult hozzá szellemi vagyunk gyarapításához, amennyiben segített irányítani nemzeti művelődésünk történeti folyamatát, vessünk egy pillantást életére.

II.

Kármán Mór életét négy korszakra lehet osztani. Az első korszakot az előkészület korának nevezhetjük. Ez a korszak (1843—1871)

¹ Kármán Mór Pædagogiai dolgozatai I. 4. 12. l.

² U. o. I. k. 8. l.

magában foglalja Kármán Mór tanulóéveit s a két évi lipcsei tartózkodással végződik. A második korszak a küzdelmek korszaka, 1883-ig tart. E korszakba esnek a gyakorló gimnázium alapítása, a gimnáziumi tanterv megalkotása s az ezzel járó küzdelmek. A harmadik korszak főképp a tanári munkásságnak van szentelve s a gyakorló főgimnázium 25 éves jubileumával végződik. A negyedik korszak életének alkonya haláláig; ezt az előzőtől négy évig tartó betegsége választja el.

Minden jeles férfiú életrajzából annyi a történelemé, amennyi munkásságának magyarázatául szolgál. Az adatok, melyeket mi is kiemelünk, arra valók, hogy megvilágítsák Kármán Mór tevékenységét, alkotásainak eredetét s megmagyarázzák, miképp és miért alakult alkotó munkája olyanná, minőnek mi látjuk.

Kármán Mór Szegeden született 1843 dec. 25-én. Iskoláit is rövid megszakítással Szegeden végezte. Szegeden és Pesten is a piaristák gimnáziumába járt. Az első benyomásokat Szeged színmagyar levegőjében kapta. Ezek az erős benyomások, melyek őt élete végéig kísérik, sorsára döntő befolyással vannak s egyúttal magyarázzák egész későbbi munkásságát. Ezek az első benyomások a magyarság, az erkölcs és a tudomány nemes légköréből valók. Gimnáziumi éveiben Szeged tudós főabbija, Löw Lipót van nagy hatással Kármánra. Könyvtárát bocsátja rendelkezésére s tanácsokkal támogatja tanulmányaiiban, sőt együtt tanul vele: Egyrészt a családi kör erkölcsé: «legelőbb az édes anyának őrző gondossága» — mint maga Kármán mondja —, másrészt a piarista gimnázium hazafias szelleme és tudományos és erkölcsi légköre, valamint Löw Lipót erkölcsi elvei s tudománya, alakítják a gyermekből ifjúvá fejlődő Kármán lelki világát. Ime, itt találjuk meg gyökereit azoknak a vezető eszméknek, melyek Kármán Mór egész életét és munkásságát irányították.

A magyarsághoz való hozzátartozás erős érzése hatja át egész életén keresztül. Midőn Lipeséből távozik, Ziller följánlja neki, hogy Németországban szerez képzettségének megfelelő állást. Ő nem fogadja el, mert hazájának akarja szentelni munkásságát. A magyarsághoz való tartozásának akar kifejezést adni, midőn 1873-ban német nevét elhagyva, Kármán-ra magyarosítja. A magyar nemességnek, mellyel ő Felsője 1907-ben kitüntette, azért örvend, mert az még szorosabban csatolja őt és családját a magyar nemzethez, addig is nemesei közé tartozott lelki nemessége révén.

Munkásságának egyik vezető gondolata a nemzeti eszme. «A nemzeti művelődés közössége» az, ami vezető gondolat gyanánt vonul végig működésén, mint azt a továbbiak folyamán ki fogjuk mutatni.

Munkásságának s egész életének második vezető gondolata is itt vert mély gyökeret szívében. Ez az az erkölcsi felfogás, mely végig-

vonul egész működésén, uralkodik elméleti munkásságában s gyakorlati tevékenységében egyaránt. A szülői ház, a piarista gimnázium s Löw Lipót hatása, mind egységesen mély erkölcsi érzéseket plántálnak a fejlődő ifjú szívébe. Hiszen Löw Lipót papnak szánta őt, mint Geréb József életrajzában olvassuk.¹ Ime az erkölcsi alap, melyre később egész filozófiája és pedagógiája fölépül. Itt keletkezik benne az erős vallásos érzés, mely egész életén át nem hagyta el.

De ennél az érzésnél erősebb volt tudós hajlandósága. Ez a hajlam mindenben kereste az elméleti alapot. Ezért tanulja és olvassa oly szorgalmasan a szentírást eredeti nyelvén, de ezért nem marad a papi pályán.

A tudománynak ez a szeretete, a gyakorlati tevékenység elméleti elemzésének a szüksége itt is keletkezik, midőn a gimnáziumot végzi, de nem éri be azzal, amit ott tanulni köteles, hanem kiegészíti tudását a könyvtár olvasásával, sőt Kislaki Mór néven már VIII. osztályos tanuló korában könyvet ír.

Ez a tudós hajlam további tanulmányai során mind erősebben kifejlődik. Kármán Bécsbe megy nevelőnek s a bécsi egyetemen három éven át hallgat filozófiai és filológiai előadásokat. Itt *Zimmermann Róbert*, Herbart híve, figyelmét Herbart munkáira irányítja s a klasszikus filologus *Vahlen* pedig a klasszikus népek lelki világába vezeti be. E tanulmányok irányítólag hatnak későbbi munkásságára. Mindvégig híve marad a klasszikus gimnáziumnak s mindvégig továbbfejlesztője Herbart nagy örökségének.

1886-ban a budapesti egyetem bölcsészeti karán leteszi a doktori vizsgálatot, mely akkor még más természetű volt, mint ma. Ritka volt a doktor, mert nagyon sok volt a tárgy, melyből vizsgálatot kellett tenni. De Kármán Mórt a tudás vágya éppen ilyen nehézségek leküzdésére vitte. Oly fényesen tette le a vizsgálatot, hogy Jedlik Ányos, a fizika tanára, arra buzdította: legyen fizikus.

Ime, a doktor, a tudós, aki azonban még nem is választott pályát. Csak a tudomány érdekelte. Az ifjú, kiben a pap és tudós erényei egyesülnek, egy éven át mint vallástanár működik, de ekkor már a pedagógiai kérdések állnak érdeklődésének előterében. Részt vesz a tanáregyesület vitáin s fejtegetései figyelmet keltenek. Ennek köszönheti, hogy Eötvös József báró, a közoktatásügyi miniszter 1869-ben kiküldi Lipcsébe a tanárképzés tanulmányozására. Itt két évig tanul Ziller Tuiskon mellett s ekkor alakulnak ki lelkében végleg azok az eszmék, melyeknek megvalósítását élete feladatául ismerte.

¹ Kármán-Emlékkönyv 9—10. l. s 11. l. — Kármán Pæd. dolg. I. k. 178. l.

föl. A lipcei tartózkodás volt Kármán legnevezetesebb korszaka. Itt él boldogan a tudománynak, fejlődésnek, a tanulásnak és elmélkedéseinek. Itt bontja ki szárnyait s Ziller szemináriumában vezető szerepe van. Itt köt barátságot a német pedagógia későbbi vezető alakjával, Rein Vilmossal.

A lipcei tartózkodás fejezi be Kármán tudományos kiképzését. Ezzel záródik életének *első* korszaka, melyet előkészületnek neveztem, mert valóban a szerzés, a gyűjtés korszaka. De több egyszerű szerzésnél. Igazi tanulmányozás ez, mely elmélyed egészen a tárgyba s végig kíséri a gondolatokat egészen a végső eredetig, közben alakítva a maga nagy gondolat-építményét a világról s a maga eszméit a világberendezéséről s reformálásáról.

Midőn Lipsceből hazatér, rendszere már készen van. Nemcsak sokat tud, hanem tudja azt is, mit akar s mire fog törekedni.

Kármán életének *második* korszaka azzal kezdődik, hogy 1871 őszén Budapestre visszatérve, az egyetemen a pedagógiából és ennek alaptudományaiból (pszichológia és etika) magántanárként habilitáltatta magát.

Ziller Tuiskon melegen ajánlotta őt a pedagógia akkori egyetemi tanárának, Lubrich Ágostnak figyelmébe, s az erősen katolikus Lubrich Ágost minden nehézség nélkül ajánlotta Kármán Mór habilitációját.

B. Eötvös József, aki Kármánt a tanárképzés tanulmányozására Lipscebé küldötte, 1871 február 3-án meghalt. De utóda, Pauler Tivadar közoktatásügyi miniszter is szívesen fogadta Kármán javaslatait a tanárképzésre nézve. Kármán ekkor a tanárképzés befejezésére s a tanárjelöltek kiképzésére gyakorló-iskola fölállítását javasolta. Ime, a 28 éves ifjú teljesen kész programmal jött haza. A tanárképzés szervezése az ő terve szerint történik. A miniszter elfogadja javaslatát, Kármán megszervezi a tanárképzés céljára a gyakorló főgimnáziumot, ezt az igazán nagyjelentőségű intézményt, mely — sajnos — ma is páratlanul áll a maga nemében. Mély meggyőződés, hogy ezzel az intézménnyel Kármán megelőzte korát. Még a pedagógus német nemzet sem valósította meg ezt a gondolatot, s bár ott sajátos körülményeknél fogva nincs oly nagy szükség ilyen intézményre, mint nálunk, mégis egészen bizonyosan el fog következni az idő, midőn Kármánnak ez a gondolata nemcsak általánosan elismert, hanem általánosan megvalósított gondolat lesz s a tanárképzés elengedhetetlen része gyanánt fog szerepelni.

E nagyfontosságú intézmény szervezésével kezdődik Kármán munkássága a magyar pedagógia történetében.

De még nagyobb feladatok várnak rá. 1873-ban a Közoktatási

Tanács jegyzőjévé lesz s tíz éven át, 1883-ig viseli ezt a tiszteletet. Bár később is résztvett mint a tanács tagja és előadója a Közoktatási Tanács munkálataiban s nem egyszer esett a munkából az oroszlan-rész ő reá,¹ de az a 10 év, melyet mint a tanács jegyzője töltött, nemcsak Kármán ily irányú munkásságának legfontosabb része, hanem a mi közoktatásunk történetében is döntő fontosságú tíz esztendő. Ekkor készül el a gimnáziumi tanterv és utasítás, mely egyike a legfontosabb pedagógiai alkotásoknak, az az alkotás, mely elválaszthatatlanul Kármán nevéhez fűződik s melybe Kármán a maga pedagógiai tudását, elveit s szellemét bevitte.

A gimnáziumi tanterv és utasítás az a mű, mellyel kapcsolatban legtöbbet emlegették s emlegetik ma is Kármán nevét. Ez a mű nagy harcok között született meg. Sőt a harcok akkor is továbbfolytak, mikor a tanterv már életbelépett.

Kétségtelen, hogy Kármán maga is ezt a művet olyannak tekintette, melyben életének törekvései leghatározottabban kifejezésre jutnak. Szervezni a magyar közoktatásügy legfontosabb részét, méltó feladat oly férfiu számára, ki azzal a szent vággyal van eltelve, hogy a magyar nemzet közművelődését elvi alapokra helyezi s ezzel a tudatos nemzetnevelő és nemzetművelő munkát megindítja.

A gimnáziumi oktatás szervezése kétségtelenül legfontosabb része volt a Kármán lelkében élő nagy programnak; hiszen a gimnázium neveli azt az osztályt, mely hordozója a nemzeti műveltségnek s hivatva van irányítani és vezetni a nemzeti munkát.

Az a mély meggyőződés, mely Kármán lelkét áthatotta, eszméinek elszánt harcossává tette őt. Az igazságnak mélyes szeretete hatotta át egész életében s egész nevelése és a lelkébe oltott mély erkölcsi felfogás következtében erkölcsi kötelességének tartotta, hogy az általa felismert igazságért sikra szálljon, küzdjön s attól egy hajszálnyira senki kedvéért, semmiféle tekintetből el ne térjen.

Az igazságnak ez a szinte fanatikus szeretete és megvédése reá nézve etikai parancs volt.

Ebből származtak életének küzdelmei, elsősorban azok a harcok, melyeket a gimnáziumi tanterv és utasítások érdekében küzdött végig, de azután mindazok az éles polémiák, melyeket részben nyomtatásban, részben élőszóval végigküzdött s melyeknek egy része élete végső szakába is elnyúlik.

Kármán Mórnak ez a jellemvonása teszi megérthetővé azt a hevességet, amellyel támad és védelmez, azt az éles hangot, mellyel

¹ L. Sebestyén Gyula, Kármán és az Orsz. Közoktatási Tanács, Kármán-Emlékkönyv 23. l.

szól és amellyel ír. Nála nincs semmi tekintet, semmi kímélet a személlyel szemben, ő csak a tárgyi igazságot látja, s úgy érezzük, hogy ezért képes volna inkább vértanuságot szenvedni, mint egy hajszálynit is engedni. Szent tűz hatja át s ennek a perzselő hevé érzik szavain.

A nagy ember jelleme sem áll csupa tökéletességéből. De a nagy ember nagy erényei lényegükben egyúttal az ő gyöngeségei is. Ugyanaz a jellemvonás, mely őt nagyvá teszi, vált ki visszatetszést azokban, kik csak egy-egy vonását ismerik s nem azt az egész lelket, melyből ez a sugár kisugárzott. Mint Schiller mondja:

«Aus der Wolke
Quillt der Segen,
Strömt der Regen,
Aus der Wolke ohne Wahl,
Zuckt der Strahl.»

A termékenyítő, áldásos eszmék özöne ugyanabból a lélekből fakad, melyből a fölháborodás villámai.

Az éles polémiáknak, melyek a tanterv és utasítás körül folytak, csak töredékes emlékei maradtak. Egy részük azonban megvan Kármán Mór pedagógiai dolgozataiban. Itt elolvashatjuk a tanterv és utasítás egész történetét is leghitelesebben, Kármán Mór fogalmazásában, ezen a címen: «Visszapillantás gimnáziumi tantervünk történetére».

A tanterv és utasítás körüli polémiák részben a Közoktatási Tanácsban élőszóval folytak, részben a Tanácson kívül a lapokban és folyóiratokban.

E polémiák egyik legnevezetesebb emléke Lubrich Ágost könyve, melynek címe: «*Herbart bölcséleti rendszerének alaptévedései és a magyar miniszteriális tanterv*» és Kármánnak erre a könyvre írt válasza, mely «*Herbart és — Lubrich*» címen jelent meg előbb a Magyar Tanügy hasábjain (1875, 81. l.) s azután különlenyomatban is. Lubrich részletesen foglalkozik Herbart egész filozófiájával s pedagógiájával s bár elismeri, hogy «Herbart rendkívüli ereje, ritka éleslátása, törhetetlen buzgalma, lángelméjű találékonysága, szemléltető talentumának igen sajátosságos, az ellentmondások kérdésében óriási nehézségek közt vítt nagyszerű harca mindenkit bámulatra ragadnak»,¹ filozófiáját s egész világnézetét helytelennek találja s pedagógiáját, mely a filozófián alapszik, általánosságban elítéli.

Kármán Mór éles felelete telve van párhuzamos idézetekkel.

¹ Lubrich, Herbart bölcséleti rendszerének alaptévedései, Budapest, 1875. Lampel R. 6. l.

Lange, Überweg, Fichte és Moller egyes helyeit állítja össze hasábosan Lubrich könyvéből vett idézetekkel s azt bizonyítja, hogy Lubrich minden önállóság nélkül kiírta forrásaiból a Herbartra vonatkozó állításokat. Ezek után nem is tartja érdemesnek, hogy Lubrichnak a tantervre vonatkozó bíráló megjegyzésével foglalkozzék s azokat cáfolja.

A kérdés lényegében, úgy Herbart rendszerének értékelése —, valamint a tanterv alapelveinek helyessége tekintetében is, az idő kétségkívül Kármánnak adott igazat. De a késői utód csodálkozva fogja olvasni azokat a kicsinylő, gúnyos és megvető sorokat, melyek e polémiában elhangzottak. Nem fogja hinni, hogy e mögött nincsenek személyi motivumok. Pedig — mint Csengeri János Kármánról helyesen megjegyzi: «Éppen mert mindig az ügyet és nem a személyt nézte, sokszor kénytelen volt vele, hogy az ügy érdekében kiméretlen legyen a személlyel szemben».¹

De nemcsak a tanterv és utasítás miatt voltak Kármánnak ily vitái.

Az a tíz esztendő, melyben mint a Közoktatási Tanács jegyzője működött, özsesiek szerkesztői munkásságával. Kármán tíz éven át, 1873-tól 1883-ig, szerkesztője volt a «Magyar Tanügy»-nek, melyet Heinrich Gusztáv alapított 1872-ben. A folyóirat, mely mindenkor nevezetes lesz pedagógiai irodalmunk történetében, már a második évfolyamában Kármánt vallja társ-szerkesztőjének, 1877-ig Heinrich Gusztáv és Kármán Mór együtt szerkesztették a folyóiratot. Ekkor Heinrich Gusztáv megváltik a szerkesztéstől s Kármán Mór, Malmosi Károly, Császár Károly és Mayer Miksa közreműködésével szerkeszti a lapot, 1878-tól kezdve pedig egyedül 1883 ig, midőn Alexander Bernát veszi át a szerkesztést.

E folyóirat hű tükre a korabeli pedagógiai mozgalmaknak. Magas színvonala föléje emeli minden addigi magyar pedagógiai folyóiratnak s munkatársai közt ott van a kornak mondhatni minden számottevő tanára. Friss, üde szellem² sugárzik ki belőle, meglátszik rajta a kor levegője. Az a föllendülés, mely az alkotmányos korszak beállta után hazánkban minden téren mutatkozik, a pedagógia terén ekkor kezd magasra emelkedni. Tetterős, képzett fiatalok, hazatérve külföldi impressziókkal, alapos tudással, eltelve az alkotás vágyával, elégedetlenek azzal, amink van. A gimnáziumi tanterv revíziója éppen ekkor kerül napirendre. Azt akarják, hogy az a kérdés helyesen oldassék meg, de mint Heinrich Gusztáv a «Magyar Tanügy» beközöntőjében mondja: ezzel tanügyünk reformja még egyáltalán nincs befejezve,²

¹ Kármán-Emlékkönyv 42, 1.

² Magyar Tanügy 1872. I. l. f. 1. l.

ők többet kívánnak. Egészen új, egészen más áramlatokban él hazánk, mint néhány évvel ezelőtt. A politikai levegő más. A régi konzervatív, vagy éppen indifferens állásponttal szemben a liberáliszmus uralma indult meg s ez át akarja alakítani a világot a maga elvei szerint. A haladás vágya viszi, ragadja az embereket. A nagy fölpezsdüléssel erős kritikai szellem, agresszív előretörés mutatkozik minden téren. Csak természetes, ha a pedagógia terén is mutatkozik ez az áramlat. A «Magyar Tanügy» hasábjai tele vannak éles bírálatokkal. A párhuzamos idézetek összeállítására napirenden van. Pedagógiai irodalmunkban sok volt a dudva, az irtani való. Főképp a tankönyvirodalom terén virágzott a plágium. A «Magyar Tanügy» bírálatai kíméletlenül rákoppantottak az ily szerkesztőkre. Azt a hangot, melyet Kármánnal megtalálunk, nemcsak Kármán használja, ez a hang uralkodik a fölpezsdülő politikai és irodalmi vitákban általában.

Kármán Mórnak még egy ilyen éles polémiája volt a «Magyar Tanügy» hasábjain, még pedig Gyertyánffy Istvánnal és Kiss Áronnal. Kármán szigorú bírálat alá vette azt a könyvet, melyet a «Népiskola módszertana» címen írtak Dittes nyomán. Kármán kimutatta, hogy Dittes is csak kompilátor s kár volt könyvét lefordítani, de kimutatta a fordítók hibáit is.

Ezek után Kármán harci kedve úgy látszik ellanyhul. Ennek a harci kedvnek még egy föléléését látjuk később életének harmadik korszakában, midőn *Plagiosippus* néven *Egy tudós koryphaeus* című röpiratban egy budapesti egyetemi tanár könyveivel foglalkozik.

A nagy mű — a tanterv és utasítás — be van fejezve s Kármán 1883-ban lemond a Közoktatási Tanács jegyzői tisztéről s lemond a «Magyar Tanügy» szerkesztéséről.

Ezzel végződik életének második s talán legfontosabb korszaka. E korszakba esik mindaz, ami Kármán életében döntő fontosságú. Egyetemi magántanársága, a gyakorló iskola alapítása és a tanárképzés szervezése, a gimnáziumi tanterv és utasítások megjelenése, szereplése a Közoktatási Tanácsban, a Magyar Tanügy szerkesztése s ebben alapvető elméleti pedagógiai értekezései, polémiái, végül ebbe a korszakba esik családi életének megalapítása (1875).

E korszakról mondja Sebestyén Gyula: «Kármán korán, fiatalon jutott a Tanács jegyzői tisztébe. Alig tért haza hosszabb külföldi tartózkodásából tanulmánnyal, tanítói tapasztalattal és egy magas fejlettségű kulturai élet impresszióival gazdagon: menten alkalmá nyílt rá, hogy közoktatásunk legfontosabb kérdéseinek megvitatásában és eldöntésében részt vehessen . . . talán korán volt. Erősebben hitt eszméiben, jobban bízott képességeiben, mint amennyire az életet és embereket ismerte. Hajtotta a tettevágyás és magával ragadta a

munka szenvedélye: hisz olyan sok volt a tennivaló s oly kevés a munkára hivatott kéz! Az akadályok sem meg nem félemlítették, sem kedvét nem szegték: csak annál inkább izgatták akarátát s fokozták, edzették erejét... fiatal volt.»¹

Valóban nincs is egyéb, amiben az e korbeli Kármán különböznék a későbbi Kármántól, mint az, hogy fiatal volt. Kármán e korban már teljesen kiforrott egyéniség, világnézete, filozófiája teljesen kész, pedagógiai elvei megállapodottak s jelleme teljesen kialakult. Filozófiai s pedagógiai rendszerének alapvető elveit ekkor foglalja írásba s nagyon jellemző, hogy midőn életének őszén, 1909-ben összegyűjtött munkáit kiadja, nem változtat az e korszakban írt s a Magyar Tanügyben megjelent értekezéseken semmit.

E korszak így nemcsak a küzdelmek korszaka, hanem egyúttal az alkotások korszaka is.

III.

A küzdelmek lecsillapodása után Kármán Mór tanári hivatásának él. Tanár, aki a tanárok tanára. Tanít az egyetemen, bevezeti hallgatóit az etika, pszichológia és pedagógia legmagasabb problémáiba. Nemcsak a tanárjelöltek körében van nagy híre és nagy tekintélye, hanem a jogászok körében is, kik etikai előadásait látogatják. De a tanárjelölteket tanítja a gyakorló főgimnázium elméleti óráin is, a konferenciákon és megbeszéléseken is, és tanítja példájával, mikor maga odaáll a kis osztályba latin nyelvet tanítani.

Aki benne élt a gyakorló főgimnázium munkájában, arra kitérőnemeny benyomást tett az ott eltöltött idő. A fontos nem az, hogy a jelölt megismerkedett gyakorlatilag és elméletileg a tanításmódszerével és technikájával, a fontos az, hogy eltelt pedagógiai szellemmel, mely átalakította őt egész lényében.

Kármánnak ez az áldásos tanári munkássága megbecsülhetetlen. Nem más feladatot szolgál, mint amelyet kezdettől fogva szolgált. De most a súlyt nem a szervezésre helyezte, hanem a tanárok egyéniségének kialakítására. A tanárra, aki a tantervnek életet ad; a tanárra, aki az ő koncepcióit megvalósítja; a tanárra, aki az ő eszméit szétviszi az országba; a tanárra, aki átlántálja a kicsiny tanulóknak szívébe a nemzeti műveltség azon elemeit, melyek képesekké teszik majd őket arra, hogy részt vehessenek tudatosan a nemzeti munkában s nemzet-etikai föladatának megvalósításában.

E korszakban mindjobban növekszik a tisztelet Kármán iránt. Hallgatói áhítattal csüggnék szavain s csodálattal tekintenek reá.

¹ Kármán-Emlékkönyv 23. l.

Szinte sajnálnak megválni a gyakorló-iskolától s vissza-visszatérnek. Ha előadást tart valahol, mind összesereglenek s végül is egyesületet alakítanak, a Gyakorló Főgimnáziumi Egyesületet, mely minden esztendőben megünnepli a gyakorló iskola születése napját, május 16-át.

Különösen nagy ünnepre készülnek Kármán volt hallgatói a gyakorló iskola 25 éves fennállása alkalmából, mely egyúttal Kármán tanári munkásságának is 25 éves jubileuma. E kedves ünnepre tisztelőinek és volt tanítványainak munkáiból Volf György és Waldapfel János Emlékkönyvet szerkesztenek, mely hű tükre annak a megbecsülésnek és tiszteletnek, melyet Kármán munkássága megszerzett s annak a meleg szeretetnek és hálának, melyet iránta volt tanítványai éreztek.

A 25 éves jubileumon, mely a tanári munkásság megbecsülése és elismerése akart lenni, sajnos, ennek a munkáságnak befejezése is lett. Kármán Mórt a sok szellemi munka, melyet 25 éven át maga kímélése nélkül szakadatlanul kifejtett, nagyon megviselte. Mindinkább vesztett élénkségéből s idegrendszere lassan-lassan annyira felőrlődött, hogy kínzó főfájás, hemikrania, gyötörte s minden munkától vissza kellett vonulnia. «Négy évig tanácstalanul állottak mellette az orvosok — mondja életrajzírója. — De négy év után csodálatos módon meggyógyult s 1902-ben visszatérhetett családjá körébe.¹

IV.

Életének *negyedik* korszaka az az idő, mely 18 évet foglal magában. E korszak munkája más természetű, minő Kármán eddigi munkássága volt. Egyetemi magántanári jogosítását ismét visszakapja, s ezt a munkát folytatja, de a gyakorló iskolába nem tér vissza. Ehelyett a miniszterium az adminisztrációban akarja igénybe venni pedagógiai tudását s ezért az akkori államtitkár a miniszteriumba osztotta be, az elnöki ügyosztályba s az elméleti kérdések előadójává tette. Nem vagyok beavatva a miniszterium dolgaiba s nem tudom, mennyiben vették igénybe Kármán Mór pedagógiai tudását. Egy bizonyos, ez pedig az, hogy Kármán Mór fiatalkori ideálja: az egész közoktatásügynek elvi alapokon felépülő egységes szervezése nem valósult meg. Ugy látszik, Kármán nem mondott le róla, mert 1911-ben «*A közoktatás egysége és tanulmányok szervezete*» címen 120 lapra terjedő könyvben foglalta össze gondolatait. Úgy sejttem, bár nincs róla biztos tudomásom, hogy ezek a tanulmányok miniszteri meg-

¹ Geréb, Kármán Mór emlékezete. Magyar Közművelődés. 1916. okt. 1. II. k. 4. f. 125. l.

bizásból készültek, mintegy előmunkálatul a népoktatás és a többi iskola készülődő, de sokáig húzódó reformjához.

Nagyon érdekes, hogy Kármán nem zárkozott el a középiskolai reformok gondolata elől. Mutatja élénk szellemét és fogékonyságát, hogy szívesen vett volna részt e munkában, sőt szívesen szállt volna síkra elveiért, úgy mint ifjú korában. Ettől csak az tartotta vissza, hogy egészsége forgott kockán. A középiskolai tanterv terén szükségnek tartotta a fejlődést, de ezt abban látta, ha most valósítják meg, amit terveiből annak idején a maga egészében keresztülvinni nem tudott.

Ezzel szemben nem szívesen vette a gyakorló gimnáziumnak nyolcosztályú gimnáziummá való kiépítését, mert ebben az intézetnek eredeti céljától való elterelését látta.

De nem szünt meg dolgozni. Alapvető gondolatait akarta mindjobban kifejteni s életének e korszakában meglepően élénk irodalmi munkásságot fejt ki.

Életének ebben a korszakában — melyet részletesen fest Geréb József — a legnevezetesebb esemény eddigi munkásságának «összefoglalása», pedagógiai dolgozatainak összegyűjtése. *«Kármán Mór pedagógiai dolgozatai rendszeres előadásban»* 1909-ben jelentek meg két kötetben.

E rendszeres összeállításra kétségtelenül Fináczy Ernőnek méltatása volt hatással, mellyel Kármán Mór irodalmi munkásságát az egyetem tanári kara előtt bemutatta s melyet a kiadó Kármán Mór művei elé előszó gyanánt kinyomatott. Fináczy Ernő volt az, aki kimutatta, hogy Kármán szétszórt dolgozatai «együttességükben egységes egésznek képeznek» s «együttvéve tudományos alapon álló *pedagógiai elmélet alapvonalait*» adják.¹ Ez elméleten kívül a dolgozatok egy más csoportja a didaktika és módszertant szolgálja, egy harmadik csoport közgazgatási és szervezeti kérdéseket tárgyal.

Kármán Mór pedagógiai dolgozatainak megjelenése nemcsak az ő életének, hanem a mi pedagógiai irodalmunknak is nevezetes eseménye.

Kármán életének alkonya tele van olyan jelenségekkel, melyek mind azt mutatják, mennyire tisztelték és megbécsülték a tudását és munkásságát.

Már e munkák megjelenése előtt abban a megtiszteltetésben részesül, hogy Frigyes főhercegnek, aki a mai nagy világháborúban a mi diadalmas fővezérünk, egyetlen fia, Albrecht főherceg számára tanulmányi tervet kell kidolgoznia. A tanulmányi tervhez Kármán me-

¹ Kármán, Pæd. dolg. Előszó. 1. l.

morandumot csatol, melyben a fejedelmi nevelés kérdését fejtegeti, belevonva azokat az írókat, kik eddig e kérdéssel foglalkoztak. Ennek alapján állította össze egy bizottság, mely az osztrák és magyar kormány kiküldötteiből állott, azt a tantervet, mely szerint Albrecht főherceg gimnáziumi tanulmányait megkezdte. Vizsgálatát az első osztályról 1907-ben tette le az ifjú főherceg s magyar részről Kármán volt a vizsgálat vezetőse.

Mindenesetre a legnagyobb megtiszteltetés, mely magyar pedagógusnak juthat, ha a felséges uralkodóház gyermekének nevelésére nézve hozzá fordulnak tanácsért.

Kármán Mórt és családját Ő Felsége 1907-ben szállóiskolai-előnévvel és magyar nemességgel tüntette ki.

A tudományegyetem is odanyújtja Kármánnak az elismerés koszorúját. Fináczy Ernő föntidézett ajánlata alapján az egyetem tanári kara fölterjesztést intéz a miniszterhez aziránt, hogy Kármán Mórt az egyetem nyilvános rendes tanári címmel ruházza fel s Ő Felsége azt a címet ugyancsak 1907-ben meg is adja.

Pedagógiai dolgozatainak megjelenése alkalom arra, hogy a Tud. Akadémia is kitüntesse. Pauler Ákos jelentése alapján az akadémia a Marczibányi-jutalmat adja a munkának.

Tanítványai nagy melegséggel ünnepelték 1912-ben negyven éves egyetemi tanári működését s 1913-ban 70. születésnapját. A külföld is megtisztelő figyelemmel fogadta, midőn 1908-ban a heidelbergi filozófiai s a londoni morálpedagógiai kongresszuson, 1911-ben a bolognai kongresszuson s 1912-ben a hágai kongresszuson megjelent. A filozófiai kongresszusok állandó nemzetközi igazgatóságába választották s különösen Bolognában tisztelték meg, ahol az etikai szakosztály elnöke volt s «*Das System der ethischen Ideen*» címmel etikai rendszerének alapeszméit mutatta be. Úgy ez az értekezése, valamint hozzászólásai Poincaré s Dürkheim előadásaihoz nagy figyelmet keltettek.

De bizonynyal legtöbb öröme családi körében volt. «Pedagógusoknál előfordul — mondotta egyszer nekem — hogy éppen családjuk körében nem sikerül érvényesíteni elveiket. Igazán örülök, hogy gyermekeim nevelése olyan jól sikerült.»

A család féltő gonddal őrizte s vigyázott egészségére. Ez a hűséges gondoskodás tette lehetővé, hogy Kármán szinte élete utolsó percéig dolgozhatott. 1915 október 12-én még előadást tartott az egyetemen s 14-én váratlanul ragadta őt el a halál.

Az utolsó percig dolgozott s az utolsó percig eszményeit szolgálta. Nála az a kifejezés: megszűnt élni, annyit jelent: megszűnt dolgozni.

Életpályája teljesen egész, teljes egység. Helyesen mondja Alexander Bernát: «Élete nyílegyenes irányú.»¹ Nyílegyenes, mert kezdettől végig egy eszmény szolgálatában áll. Kezdetből végig és minden részletben ugyanazok a nagy gondolatok vezetik.

Lelkében nagy program gyanánt az eszméknek egy gyönyörű gótikus építményét rejtegeti. Ezt akarja a valóságban is megépíteni. A gondolatnak egy nagyszerű rendszere él benne s ezt akarja átvinni nemzetünk életébe. Életének mind a négy korszaka ezzel egységes egészé lesz.

Egész életét, egész munkásságát, összes küzdelmeit csak akkor érthetjük és méltányolhatjuk, ha megismerkedünk ezekkel a gondolatokkal s behatolunk filozófiai és pedagógiai rendszerébe, melyet, mint elmélkedő lelkében kiépített, mint szervező és mint tanár a valóságba átvitt s megelevenített.

Munkásságának ez a hármas iránya nagy elmélkedő, ki ezzel a munkássággal igyekszik alapot vetni úgy saját gyakorlati munkássága számára, mint a többiek számára is, kik közre akarnak működni abban, hogy a nemzet a maga feladatát, mely neki osztályrészül jut, minél tökéletesebben megoldhassa s hivatását teljesíthesse. Ezen az elméleti alapon akarja mint szervező a munkát megszervezni, a közoktatásügy szervezetét szilárdan, egységesen megalkotni. S végül mint tanár meg akarja mutatni, hogyan kell ezt a nagy munkát a részletekben is napról-napra megvalósítani.

Hogy Kármán egész munkásságát megérthessük s értéke szerint méltányolhassuk, meg kell ismerkednünk gondolatvilágával.

V.

Maga Kármán is elsősorban elmélkedőnek vallja magát. «Nem tagadtam soha — írja² — hogy gondolkodásomban az elméleti hajlandóság az uralkodó elem.» Ez az elmélet, melyet Kármán kialakított, összefüggő egész s így nem értheti Kármán egy-egy töredékét az, aki nem tudja azt beállítani ennek az elméletnek egy részlete gyanánt.

Hatoljunk be ebbe a dús rengetegbe, ne riasszon vissza bennünket a vegetációnak ez a pazar gazdagsága. Ha megtaláljuk a végigkigyózó ösvényt, nem fogunk eltévedni, a dús vegetáció pompája gyönyörködtet, de nem térít el, útunk egyenesen visz a cél felé.

Az eszmék e rengeteg sokaságában gyönyörű összefüggés van.

¹ Alexander Bernát, Kármán Mór. Budapesti Szemle 1914 január.

² Kármán, Päd. dolg. II. 286. l. továbbá I. 48. l. («A pedagógiai elmélet embere, mint magam is.»)

Egyik a másikhoz fűződik s valamennyi egy legmagasabb felé tör. Lássuk, hogyan függnék össze ezek a gondolatok, mert megérteni nem más, mint látni az összefüggést.

Kármán egész gondolkodásában ifjúkorának első kitörülhetetlen benyomásai uralkodnak. Az a serdülő ifjú, ki Szegeden szigorú erkölcsi légkörben élve a szentírást eredetiben tanulmányozza, hogy az erkölcsi eszmék eredetéhez menjen vissza, szilárd alapot épített a maga egész későbbi gondolkodása számára. Ez az alap: az az etikai gondolatkör, mely mindenkor uralkodott Kármán egész elmékedésén.¹

Az etika Kármán gondolatvilágában a központ, a nap. Mindent ez világít meg, minden tőle kapja melegét. Kármán minden vizsgálódása az etikai feladatok körül forog s egész életének főmúve az az etika, melyet az egyetemen előadott, melynek kidolgozásához hozzá is fogott, mely azonban nem jelent meg. Ezen a munkán dolgozott egész életén át, de a többi munkáin is az etika vezéreszméi uralkodnak.

Kármán felfogása szerint az emberiségnek az a feladata, hogy ezeket az etikai eszméket megvalósítsa. «Nekünk a történet etikus processzus.»² Az emberiség fejlődését a szellemiben rejlő erkölcsi célok irányítják.³

Ebben az erkölcsi fejlődésben, mely az emberiség feladata, minden nemzetnek megvan a maga része, a maga külön hivatása. «Az emberiség nem alkot oly egységet, hogy összefüggő szellemi életnek, értelmi és erkölcsi fejlődésnek alapjául volna tekinthető», — mondja Kármán. — «Nemzetek munkássága adja az emberiség történetét, csupán a nemzeti fejlődésben szólhatni törvényes fokozatosságról.»⁴

Ime, itt van Kármán gondolatvilágában a második fontos eszme, melynek csíráját szintén Szeged levegőjéből hozta magával.

E néhány mondatban már benne van Kármán egész rendszerének quintesszenciája. Az emberiség főadata a maga etikai fejlődésen munkálkodni. Az emberiség egész története etikai fejlődés. «Az ember történeti lény» — mondja Kármán. — «Társas nemzedékek hosszú sorának kellett fáradozni azon tulajdonságok kifejtésében, ami az embert emberré teszi.»⁵

A történet Kármán felfogása szerint nem egyéb, mint az emberiség erkölcsi feladatának fokozatos megvalósítása. Minden nemzet-

¹ Waldapfel: Kármán philosophiai és pädagogiai elmékedéseinek alapvonalai. Kármán-Emlékkönyv 96. l.

² Kármán: Päd. dolg., II. k. 296. l.

³ U. o. 297. l. 23. 4. sor.

⁴ U. o. 297. l.

⁵ U. o. I. 48. 49. l.

nek megvan a maga erkölcsi feladata. Amelyik nemzet ilyen feladatot nem ismer, megvalósítani nem tud, az eltűnik a történelem színpadáról, mint nemzet megsemmisül. Az etikai föladatot nemzetek valósítják meg. «Nemzetek munkássága adja az emberiség történetét, csupán a nemzeti fejlődésben szólhatni törvényes fokozatosságról.»¹

A nemzeti életben részt venni annyit jelent, mint segíteni megoldani a nemzet erkölcsi feladatait. Emellett megvan az egyénnek a maga sajátos feladata is, a maga erkölcsi feladata, mely családi körülményeiből következik.

A pedagógia feladata az erkölcsi feladat megvalósításán munkálkodni. Éppen ezért: «A nevelő munkásság szükségképpen kísérője az emberiség történelmi munkájának.»² A pedagógusnak abban kell segítenie, hogy a nemzet a maga erkölcsi feladatait megvalósíthassa, tudatos történeti életet élhessen.

Mi a pedagógiai munka? Erre Kármán így felel: «Én azt az emberi és nemzeti élet egy sajátos szükségletén alapulónak találok, amelyet minden nemzet ki kíván elégíteni a szűkebb értelemben vett nevelő munkásság által: azon a tényen alapul ugyanis, hogy bármiképp értelmezzük is az emberiség, vagy akár egy nemzet, de sőt tovább megyek, minden egyes kisebb emberi csoportnak a feladatát, ez a feladat sohasem oldható meg egy nemzedék munkássága által.»³

«De az emberiség munkássága — mondja más helyen — nem ily befejezett valami s távol sem áll, hogy utópiák szervezése által valamiképp az emberiség munkássága kimerülhetne. A folyton fejlődő emberiség munkássága folytonos történeti egymásután követel, megköveteli azt, hogy egyetlenegy nemzedék se tekintse feladatát azzal befejezve, hogy társadalmi életét alakítja, vagy gazdaságát gyarapítja vagy irodalmát és műveltségét emeli, hanem gondoskodni kell arról is, hogy legyen, aki átvegye azt, amit teremtett és folytassa azt, amit ő megkezdett.»⁴

Íme, Kármánnál az erkölcsiség történeti folyamat eredménye. A pedagógia az az elméleti tudomány, mely a pedagógus munkásságát felvilágosíthatja és irányíthatja.⁵ «Az ember némszak társas lény, hanem történeti lény s ebben rejlik a nevelés tudományának szükségége. Ha pusztán társas lény volna — hogy úgy mondjam — akkor talán, amint gondolták is, a társadalom alakítása által, valami ideális

¹ Kármán: Pæd. dolg. II. 297. l.

² U. o. I. 8. l.

³ U. o. I. k. 7. l.

⁴ Kármán: Pæd. dolg. I. k. 8. l.

⁵ U. o. I. k. 12. l.

társadalmi szervezet útján s az ifjúságnak, a következő nemzedéknek ezen ideális társadalomba való behelyezésével minden feladat meg volna oldva. Akkor nem is volna ám a pedagógia, hanem tulajdonképpen a politika dolga volna a nevelés módjának megállapítása, amint ezt Platonnál és némiképp Aristotelesnél is találjuk.¹

A politikusnak is feladata az erkölcsi élet alakulását biztosítani.² A politikus és pedagógus «közös feladata a történeti munkássága biztosítása».³ A pedagógus ezt a feladatot «a műveltség» segítségével akarja megoldani. A műveltség pedig nem más, mint az a sajátsága az embernek, hogy «tudatával bír munkásságának, hogy szándékosan végzi történeti életét, hogy nemcsak cselekszik, akár gazdasági téren, akár a politikai élet körében, ösztönszerűleg, hanem egyúttal értelmes belátással, tudatos elmélkedéssel oldja meg a feladatokat, melyeket maga elé állít».⁴

A pedagógia feladata tehát ezeket a feladatokat tudatosakká tenni, segíteni az egyént és a nemzetet azok megoldásában.

A pedagógia így a műveltség tudománya, a szellemi javak tudománya. Helye a tudományok sorában az ökonomia, a gazdaságtan mellett s a politika mellett van. Az ökonomia az anyagi javak tudománya, a politika a társadalom állami szervezésének tudománya, a pedagógia a szellemi javaknak, a műveltség szervezésének tudománya.

Nem akarok bővebben belebocsájtkozni annak a fejtegetésébe, hogy e három tudomány hogyan illeszkedik bele Kármánnál a tudományok egész rendszerébe. Csak utalok Kármán értelmezésére a tudományok osztályozásáról, melyet a heidelbergi filozófiai kongresszuson terjesztett elő,⁵ s az én rövid dolgozatomra e tárgyról, melyet a Kármán-Emlékkönyvbe irtam.⁶

A pedagógiának két segédtudománya van — ebben Kármán teljesen egyezik Herbarttal, — az etika és a pszichológia. «A pedagógia gyakorlati tudomány — mondja Kármán — célja mindenekelőtt a gyakorlati, az erkölcsi élet megértésére utalják.» «Megállapodott etikai rendszer nélkül minden pedagógiai gondolkodás nélkülözi az alapot, a kiindulás pontját.»⁷ A lélektan azért szükséges, mert «ez képesít pszichológiai észlelésre», mert a nevelés és oktatás csak úgy lehetsé-

¹ U. o. I. k. 7. l.

² U. o. 8. l.

³ U. o. 8. l.

⁴ U. o. 9. 10. l.

⁵ «Ungarische Rundschau» 1912.

⁶ Weszely: A pedagógia helye a tudományok sorában. Kármán-Emlékkönyv 248. l.

⁷ Kármán: Pæd. dolg. I. 15.

ges, ha a tanuló szellemi életére *hatást* gyakorolunk s erről a lélektan világosit föl.

Amde nagyon jellemző Kármán felfogására az, hogy a két segédtudomány közül az etikát tartja fontosabbnak, nem a lélektant. «A nevelés munkájának szabályozásában a siker inkább függ az erkölcsi cél világos tudatától, — mondja — mint a szellemi élet jelenségeinek teljes magyarázatától.¹

Már ez az egy megjegyzés is mutatja, hogy mi az, amiben Kármán pedagógiája különbözik korunk pedagógiai törekvéseitől. Ma a vizsgálatok éppen abban az irányban folynak hatalmas kiterjedésben és minden vonalon, hogy a lelki élet törvényszerű pontos és kísérletileg igazolt ismeretére legyen alapítva a pedagógiai eljárás.

Amde különös súlyt helyez Kármán a műveltség történeti elemzésére. Kármánnál ez a történelmi elemzés az alap, melyre épít s nem a lélektani elemzés. Az ő felfogása szerint «az emberi szellem magának e történeti munkásságnak eredménye, nem alapja».²

Ezek után szinte meglepő, hogy miért nem veszi föl Kármán a pedagógia segédtudományai közé a történelmet vagy pontosabban szótva; a művelődés történetét? Erre is megkapjuk a feleletet, ha munkáiiba elmélyedünk.

Kármán a műveltségnek ezt a történeti elemzését magának a pedagógiának a feladatává teszi. «A nevelés elméletének hitem szerint — mondja — különben is legfőbb feladata, megértetni a közműveltség alakulásában a történeti élet hullámzásait, mert csupán a mult erkölcesinek törvényszerű felfogása segíthet jelenünk megfelelőbb alakításában, jövendőnk előkészítésében.»³

Más helyen a pszichológiához csatolja ezt a feladatot. «Egyedül lélektanilag megvilágított történetből meríthet okulást, főleg arra nézve, ami a nevelő-eszközök kellő méltatását illeti». «Igen kívánatos továbbá — mondja — hogy az emberiség haladásának és a népek kifejlődésének képe a civilizáció kezdetleges kísérletein és szokásain kezdve, fel azoknak a koroknak és egyéneknek érzület- és gondolatvilágáig, amelyek eddigelé nemünk és nemzetünk magaslatainak képviselői, teljes világosságban álljon a nevelő szeme előtt, midőn tevékenységének részleteit meghatározza, az eszközöket jelentőségük szerint méltatja, az eljárás módokat a várható eredmény szempontja szerint mérlegeli. A művelődés történetének pszichológiai taglalása ekként a pedagógiának szintén szükséges előmunkálata.»⁴

A fejlődés történeti vizsgálata oly erős jellemvonása Kármán-

¹ U. o. 24. l. — ² U. o. I. k. 7. l. — ³ U. o. I. k. 178. l. — ⁴ U. o. I. k. 93. l.

nak, mely minden munkásságában mondhatni uralkodó. Etikája volta-képp az erkölcsi eszmék történeti fejlődése. A pedagógia nála a művelődés történeti fejlődése. A pszichológia pedig általában az emberi szellem történeti fejlődése. Bármely kérdést fejteget, történeti alapon indul el. Amit Gyulai Pál mond Arany Jánosról, hogy képtelen volt történeti alap nélkül írni, mert így hiányzott számára az etikai hitel, áll Kármánra is. Történeti kiindulás nélkül nem fogott valamely kérdés fejtegetéséhez, mert számára a történet volt a talaj, melyből elmélete kisarjadzott.

De nemcsak az elméleti kérdésekre nézve tartotta irányadónak a történeti fejlődést, hanem a gyakorlati kérdések megoldására nézve is. A szervezet kérdéseit folyton történetileg világítja meg s a maga szervezési javaslatait igyekszik a történeti fejlődéshez hozzákapcsolni. A művelődéstörténet elve uralkodik, mint látni fogjuk, a gimnáziumi tantervén. De még a tanítás módszerére nézve is szívesen veszi valamely tudomány történeti kifejlődésének útjából az irányítást.

«A tanítás eredményének biztosítására megkövetelendő, hogy a tanár az egyes tudományokban uralkodó észjárás, eszmemenet fejlődésmódjával is megismerkedjék,¹ mondja.

Kármán az etikai eszméket is történeti produktumoknak tekintti s itt is «a történeti fejlődés útját» vizsgálja. Az emberiség munkája nem befejezett, «a folyton fejlődő emberiség munkássága folytonos történeti egymásutánt követel».² «Nem mint egyszersmindenkorra megállapított vég áll az ember előtt hivatása».³ Ezért nem barátja annak, hogy schemákat állítsunk föl. A merev schema ellenkezik az eleven étellel, a történeti alakulás, a folytonos változás gondolatával. «Némi önkénytelen irtózáttal gondolhatok csak mindazon tudományos kísérletekre, melyek a világ változatosságát, a természet számtalan alakját, az emberi szív gyötrelmeit és a történeti élet végtelen küzdelmeit néhány kategória táblázatos hálójába akarják befogni,⁴ mondja egy helyen.

Mégis megkísérli az etikai eszmék ily rendezését, sőt később is mindig szívesen rendezi szimmetrikus sorokba elmélkedésének vagy analitikus vizsgálatainak eredményét. A vérbeli pedagógus nem tagadhatja meg önmagát. Az élő valóság nagy rengetegében nem tudnánk ilyen útmutatók nélkül eligazodni. Tudjuk, hogy ezeket a mutató táblákat a mi gondolkodásunk állítja fel, nem tartoznak az élő természet flórájához, de mégis szükségünk van rájuk, hogy tájékozódhassunk. Ha fölöslegessékké válnak, elhagyhatjuk őket s bizony-

¹ U. o. I. k. 16. l. — ² U. o. I. k. 8. l. — ³ U. o. I. 24. l. — ⁴ U. o. I. 22. l.

nyal el is hagyjuk. Olyanok ezek, mint a térképen a délkörök és a párhuzamos körök. Tudjuk, hogy a földgömbön a valóságban nincsenek meghúzva, de a rajzon, mellyel a földet ábrázoljuk, szükségesek a pontos tájékozódás szempontjából.

Mint láttuk, Kármán az emberiség legfőbb feladatát az erkölcsi feladat megvalósításában látja s minthogy ezt a megvalósítást a pedagógia teszi tudatossá, ez segíti elő, nála a pedagógiai gondolat uralkodik s minden fejtegetése, elmélkedése, de egész életének minden gyakorlati munkássága is ennek a célnak a szolgálatában áll.

Etikája nem más, mint a pedagógiai munkásság céljának kijelölése. «A növendék elé nem tűzhetni más célt — mondja — mint amire lelkiismerete mindenkit kötelez: az *erényes életét*».¹ «A nevelés törekvése odairányul, hogy az emberi lélekben teremtsen az erkölcsi-ségnek hazát».²

De minthogy az «ember előtt nem mint egyszersmindenkorra megállapított vég áll hivatása»,³ az erényességnek csak oly fogalmazása lehet a pedagógia alapja, mely a fejlődés ezen tényét felismeri, s nemcsak a végcélt jelöli meg, hanem a hozzá vezető utat is, a haladás egyes stádiumait.

Kármán a haladás ezen stádiumait jelöli ki. Kiindul a cselekvés lélektani elemzéséből s az emberi cselekvésnek négy jellemző mozzanatát különbözteti meg. Első az *érzékenység*, ez általában lelki életünk alapja. A második a *motivumok után* való indulás, a harmadik az *elhatározás*, s a negyedik a *tett*. Minden mozzanatnak megfelel egy-egy erkölcsi eszme: az érzékenységnek a tökéletesség, a motivációnak a jóság, az elhatározásnak a személyiség, a tettnek a szentség.

Ezek az erkölcsi eszmék azonban fokozatos fejlődésen mennek át. Minden eszmének három ilyen fejlődési foka van. A három fok együttesen adja végeredményül ezeket az eszméket. A hatalmasság, sokoldalúság, összehangzóság összefoglalása: *tökéletesség*; a viszonyosság, törvényesség, jogosság összefoglalása: *jóság*; az állhatatosság, jellemesség, egyéniség összefoglalása: *személyiség*; az okosság, célszerűség, lelkiismeretesség összefoglalása: *szentség*.

Ez a felsorolás távolról sem sejteti, a gondolkodásnak mily bámulatosan szép alkotásával állunk szemben, mert az egyes eszmék megvilágításában s fejtegetésében mutatkozik Kármán nagyszerű dialektikája.

Ezeknek az eszméknek a megvalósítása a pedagógia feladata. Az érzékenység fejlesztésével foglalkozó részét nevezi Kármán, a szónak kissé tágabb értelmet adva, *gimnasztikának*.

¹ U. o. I. 23. l. — ² U. o. I. 23. l. — ³ U. o. I. k. 24. l.

A pedagógia második része a motívumok helyes irányzásával foglalkozik, ez a vezetés tana, a *hodegetika*.

A pedagógia harmadik része az akarati elhatározásokra vonatkozik, s ez a fegyelmezés tana, a *taktika*.

Végül az utolsó rész, mely a cselekvés végső motívumaira irányul: ez a *didaktika*.

A pedagógia e négy része a nevelés négy egymás mellett haladó irányát tárgyalja s egymással kapcsolatban el akarja érni azt az erkölcsi eszményt, melyet Kármán így jellemez: «Egyedül oly lélekben, melynek *sokoldalú* érzeti élete nemes *összhangzásban* fejlődik, lelhet a *jóindulat*, *önzetlen szeretet* visszhangra; csupán a *törvényesség* és *jogosság* érzelmeinek meggyökereztetése adhat az *állhatatos* s *jellemes egyéni* akaratnak jelentőségét; s egyedül igaz, jóra való elhatározás merítheti a tudomány kutatásából azt az *öntudatot*, hogy mindennél becsesebb a meggyőződés igazsága, a lelkiismeretes cselekedet *szentsége*.»¹

Ámde Kármán nem elégszik meg ezzel. Vizsgálja, hogy a történelem folyamán hogyan alakul az erkölcsi élet. Három típust különböztet meg a népelet történeti alakulásában. Első a *törzsi* vagy atyafisági, második a *rendi*, harmadik a *nemzeti*. Ez a három fokozat a művelődés történetében három kort jelent. E felosztást Kármán párhuzamba állítja Bücher, Hildebrand, Schmoller és Lamprecht fejtegetéseivel. A gazdasági élet három fokozata: a *zárt házi* gazdaság rendje, a *helyhatósági* s az *országos* vagy nemzetgazdaság három foka (Bücher szerint), vagy a *termény*-, *pénz*- és *hitel*-gazdaság három foka (Hildebrand szerint) megfelel e három kulturtörténeti fokozatnak.

Minden egyes fok ismét ketté osztható: az előkészület és a teljes kifejlés fokára. Így lesz a három fokból hat, ami megegyezik Lamprecht történeti fokaival.

Nagyon tanulságos, hogyan jellemzi Kármán e három fokot s hogyan mutatja ki ezeket a mi nemzeti történetünkben.

A hat fok, mely a mi gimnáziumi tantervünkben is érvényesül, a következő:

I. A honfoglalás (Attila, Árpád). II. Az ország berendezése (Szt. István, Szt. Gellért, Szt. László). III. Megpróbáltatása idegen erők által (Tatarjárás). IV. A magyar lovagkor (Anjouk). V. A nagy nemzeti küzdelmek (Hunyadi, Rákóczi). VI. A nemzeti állam megalakulása (Széchenyi, Kossuth, Deák).

Nem bocsátkozom e nagyon érdekes elmélet részleteibe. Szépen kifejthette azt Zlinszky Aladár a Kármán-Emlékkönyvben, maga Kármán pedig a *Pro domo* című cikkben.²

¹ U. o. I. 42. l. — ² Kármán: Pæd. dolg. II. 286. s. könyv 1.

Ime, így látjuk kialakulni a középiskolai tanterv elvi alapjait.

Ez az elmélyedés Kármán gondolatvilágába világossá teszi, hogyan függ össze a tanterv egy nagy filozófiai koncepcióval, egy mélyértelmű világfelfogás egyes részleteivel s bemutatja, hogyan akarta Kármán a magyar iskola munkáját a mi nemzeti feladataink szolgáltatába beállítani s ezzel az emberi haladásnak, az emberi tökéletesezésnek, a világ erkölcsi fejlődésnek szolgáltatába szegődtetni.

Ez a nagyszabású pedagógiai rendszer kétségtelenül oly alkotása a gondolkodó emberi elmének, mely Kármánt a külföld legkiválóbb pedagógusai mellé állítja.

Nem lehet feladatomban, bármily érdekes és értékes munka volna is ez, e helyen megállapítani ennek a rendszernek összefüggését más kiváló pedagógusok és filozófusok gondolataival, sem pedig azt vizsgálni, hogy az eszmék ily kialakulására kik voltak hatással. Az eredetiség nem abban áll, hogy minden eddigi gondolkodóval ellentétbe helyezkedve olyan gondolatokkal lépjük meg a világot, melyekre eddig senki gondolni nem is mert és nem is akart. Különösen ki van ez zárva Kármánál, ki az emberiség történeti munkájának folytatását tartja a legfontosabb emberi feladatnak s ki éppen ennek a törvényszerű továbbfejlődésnek útjait nyomozta. Ő maga óva figyelmeztet: «Ne gondoljuk, hogy valami egészen újat mondhasson az ember. Ettől nagyon kell óvakodni majdnem minden tudomány terén, de kiváltképp a pedagógiánál, melynek oly hosszú története van, hogy elterjedt felfogásokat valamely újabb felfogással teljesen semmisnek nyilvánítani lehetetlenség.»¹

Nagyon szépen rámutatott már Alexander Bernát gyönyörű tanulmányában, melyet Kármán Mórral a Budapesti Szemlébe írt,² Kármán eszméinek összefüggésére Herbart, Hegel, Spinoza egyes gondolataival. De nagyon helyesen hangsúlyozta ő is, valamint Pauler Ákos is,³ hogy Kármán nem Herbart, hanem Kármán önálló továbbfejlesztője a pedagógiának s ezzel kapcsolatban a filozófiának. Herbart szellemében dolgozik ugyan, de mindazt, amit a régeből vesz, újra megteremti s rendkívüli sok ujjal gazdagítja.

Csak egészen röviden utalok arra, hogy pedagógiai rendszerének csupán váza egyezik Herbartéval. A nevelés célja Herbart szerint is az erkölcsiség. Herbart is a pedagógiának két segédtudományát különbözteti meg. Herbartnál is vannak erkölcsi eszmék, melyek a

¹ Kármán: Pæd. dolg. II. k. 5. l.

² Alexander Bernát: Kármán Mór. Budapesti Szemle 1914. január. 445. szám.

³ Pauler Ákos: Akad. Értesítő, 1912. 274. l.

nevelés munkáját irányítják. A történeti fokozatok megvannak Ziller, Vogt, Rein elméletében. A művelődéstörténeti gondolat Willmannál. Mindez azt mutatja, hogy Kármán elmélete nem oly eszmeszövedék, mely a levegőben úszik, mint ősszel a pókháló-fonalak. Mindez azt mutatja, hogy Kármán gondolatai összefüggésben vannak más nagy elmélkedő gondolataival s ott szilárd támaszpontokat találnak.

Kármán nem a Herbart merev rendszerének a rabja. Kármán továbbfejlesztője a pedagógiának Herbart tudományos szellemében. Mint a bűvész, ki egy kicsinyke magból csodás tündérkertet varázsol szemünk elé, úgy alakít Herbart kis eszme-csirákból gondolatokat, melyek gyönyörű harmonikus rendben szolgálják az egész rendszer kialakítását.

Az emberiség s a nemzet feladatának Kármán-féle felfogását hiába keressük Herbartban.

Az erkölcsi eszmék rendszere megvan Herbartnál, de megvan már Plátónál is.

Az erkölcsi eszmék, melyeket Kármán megállapít, nemcsak egészen mások, hanem más alapon nyugszanak, mint Herbartéi vagy Plátó eszméi. Plátó négy erkölcsi eszméje, melyeket az «Állam»-ban megállapít: a bölcsesség, a bátorság, a mértékletesség és az igazságosság. Kármánnál is négy erkölcsi eszme szerepel: tökéletesség, jóság, személyiség, szentség. Ezek semmiképp sem állíthatók párhuzamba Plátó erényeivel, különösen akkor nem, ha elolvassuk Kármán tartalmi elemzéseit s megismerkedünk azzal, hogy mit ért ő tökéletességen, jóságon, személyiségen és szentségen.

Herbart sok tekintetben áll Plátó hatása alatt. Maga az a körülmény is, hogy igyekszik az erkölcsiség fogalmát ily erkölcsi eszmék által konkréttebb módon meghatározni, szintén Plátói hatás. De Herbart erkölcsi eszméi nemcsak mások, hanem más elemzésen nyugszanak. Nála ezek az eszmék abból a viszonyból vannak levezetve, melyben az egyes akarata saját vagy más egyén más akaratával szemben áll.

Herbart öt eszméje: a belső szabadság, a tökéletesség, a jó-akarát, a jog és méltányosság eszméje szintén egészen más természetűek, mint Kármánéi. Az egyik: a tökéletesség eszméje rokon Kármánéval s erre maga Kármán is rámutat. De az a felfogás, melyen Kármán schemája alapszik, egészen más, mint Herbarté. Kármán az erkölcsiség fejlődését vizsgálja s ebben különböző stádiumokat állapít meg. A fejlődés minden foka számára más erkölcsiség való s így más erkölcsi eszme adja minden egyes fok számára az erkölcsi célt. A négy eszme mindegyike három fokot állapít meg. A három fokon szerzett három erény negyedikül kiadja minden végső eredmény gyanánt a főt megjelölt négy eszmét.

Általában a történeti fejlődés gondolata Herbart rendszeréből hiányzik, csak Willmannál jut szerephez, de távolról sem oly módon, mint Kármánnál, kinél — mint előbb láttuk — ez a gondolat alapvető jelentőségű.

Így lehet nyomon követni a többi gondolatot is, melyek mint szépen faragott kőtömegek illeszkednek bele Kármán rendszerébe. Mindig azt látjuk, hogy itt is vannak hasonló alakú kövek, ott is, de az épület, mely ezekből a kövekből fölépül, egészen más.

Így módosul a kulturtörténeti fokok gondolata, a koncentráció, a formális fokok elmélete. Mindezek beható vizsgálata érdekes munka, mely külön tanulmányt érdemel.

A kiemelt főbb vonások talán sejtetik, minő gazdag és értékes anyag van főlhalmozva Kármán elméleti munkáiban.

VI.

Kármán Mór főjellemvonását a magam részéről elméleti hajlandóságában látom s ezt a gondolatrendszert, melyet a részletekbe menően kiépített nagyjelentőségű alkotásnak tartom, mégis Kármán nevével kapcsolatban a világ inkább gondol arra a szervező munkásságra, melyet kifejtett.

Kármán maga is talán jobban szerette a szervező munkát s általában a gyakorlati tevékenységet. Az elmélet nála nem öncél, hanem a gyakorlati tevékenység irányítása. Arra való, hogy mint ő magát kifejezi, «elgazodhassunk» s fölismerve a célokat, a munkát tudatosan folytathassuk.

A fontos tehát mindig maga a gyakorlat. «Mert az emberi élet nemcsak abból áll, hogy megismerjük a világot; nem kontempláció a mi feladatunk, hanem cselekvés, alkotás», mondja egy helyen.¹ Cselekedni, alkotni akart ő is, még pedig a maga ideáljai szerint cselekedni. Az alkotás vágyával eltelve jött haza s a szent tűz, mely áthatotta, nemcsak őt hevítette cselekvésre, hanem azokat is, akik vele érintkeztek. Elméleti tudása, melyet Lipcséből magával hozott s a cselekvésnek ez a szent hevülete szuggesztív erővel hatott az emberekre. Egészen fiatalon a szervezés nagy munkájának lesz részese, több mint részese, irányítója, vezetője.

Kétségtelenül sok volt Kármánban a reformer lélekből. A nagy tudás, a nagy lelkesedés, a nagy szervező képesség, mind szinte predestinálta arra, hogy hazánk közoktatásügyének szervezésében vezető szerepet kapjon.

Sajátos viszonyaink következtében nálunk a vezetés, a munka

¹ Kármán: Pæd. dolg. I. 231. l.

szervezése egybeesik az adminisztrációval, a törvények végrehajtásával, a mindennapi közigazgatással. Talán eljön az a jobb kor, midőn a szervezés, az ügyek vezetése épp úgy külön lesz választva a közigazgatástól, mint ahogy annak idején különválasztották az igazságszolgáltatást a közigazgatástól. Ily módon nálunk vezető szerephez, a szervező munkához most csak az juthat, aki egyúttal vállalja a közigazgatás teendőit is.

Természetes, hogy Kármán nem ily feladatra készült. Midőn az ő szervező munkásságáról beszélünk, voltaképp az ő küzdelmeire kell gondolnunk, azokra a küzdelmekre, melyekkel keresztül tudtá vinni, hogy az ő tervei, az ő szervezete különböző fórumokon, s nem mint az ő munkálata, hanem mint az Orsz. Közoktatási Tanács munkálata keresztülmenjen s végül mint hivatalos rendelkezés megvalósuljon.

Kármán szervező munkásságának két nagy és minden időben nevezetes alkotása van. Egyik a gimnáziumi tanterv és utasítás, a másik a gyakorló főgimnázium. Mindakettő szorosan összefügg az ő elméletével, megtestesítői ezek az elmélet egyes részeinek.

A gimnáziumi tanterv, mely 1878-ban elkészült és életbelépett s több ízben történt módosítással ma is él, sokkal nevezetesebb közoktatásügyünk történetében, mint más tantervek.

Ez a tanterv az Entwurf óta az első alkotás, mely szigorú elvi alapokon nyugszik. «Az Entwurfot követő időben azok, akik hivatalos tanterveinket készítették, nem ismerték fel a tanterv igazi lényegét — mondja Fináczy Ernő. — A népszerűség dajkáló hullámzásaitól vitelve, minden érdemüket abba helyezték, hogy az útszéli jelszavakat meglessék s tanterveinket a közhangulathoz szabják. Egy percig sem haboztak, ha arról volt szó, hogy egyik osztályból a másikba kell áthelyezni a tárgyakat s nagy lelki nyugalommal nyesegették el az organikus hajtásokat is, ha nem fértek bele az óraszámok keretébe.»¹

Az elvi alapnak ez az uralma teszi ezt a tantervet nevezetes alkotássá. Ez a tanterv organikus egész, mely tudatosan akarja szolgálni a nemzeti műveltség ügyét s megoldani azon kérdéseket, melyek nemzeti műveltségünk alkotó elemei és hogyan kell azokat a gimnáziumi tanulmányok ideje alatt az ifjúságnak birtokába juttatni, hogy azután képes legyen ezzel az útravalóval a művelő munkán önállóan továbbdolgozni.

Az utasítás, mely 1880-ban jelent meg, magyarázója ennek a tantervnek s föltárja azokat az elvi alapokat, melyeken az nyugszik.

¹ Fináczy Ernő: Gimnáziumi tantervünk. Kármán-Emlékkönyv. 46. l.

E szűk keretbe nem fér a gimnáziumi tanterv méltatása és elvi alapjainak kifejtése. Mindnyájan ismerjük ezt a tervet, vagy tanítottunk ennek nyomán, vagy tanultunk ennek alapján. Csak arra az összefüggésre akarok röviden rámutatni, mely a tanterv és Kármán egész pedagógiai és filozófiai rendszere között megvan.

Erre az összefüggésre talán legvilágosabban ez a mondat világít rá: «Valóságos fejlődő szellemi élet — mondja Kármán¹ — más-nincs, mint határozott nemzeti jellemű, a pedagógus azért, ki az *erkölcsi haladás munkásává* kívánja nevelni növendékét, a *nemzeti szellem tartalmában* keresse eszközeit és a *nemzeti fejlődés útjain* eljárása módjának irányelveit.»

A feladat a növendékét az erkölcsi haladás munkásává nevelni. Ime, az etikai eszmék uralma. De aki ezt akarja, az keresse eszközeit a nemzeti szellem tartalmában, mert más fejlődő szellemi élet nincs. Láttuk föntebb, hogy «az emberiség nem alkot oly egységet, hogy összefüggő szellemi élet értelmi és erkölcsi fejlődésének alapjául volna tekinthető.» «Csupán a nemzeti fejlődésben szólhatni törvényes fokozatosságról.»² Ezek Kármán szavai. Tehát a nemzeti szellem tartalmából kell venni a képzés, a művelés s ezzel egyúttal a nevelés eszközeit.

A módra nézve pedig, hogy nemzeti műveltség tartalmából így kiszemelt anyag hogyan rendezendő, irányadó a nemzet történeti fejlődése, mert ebben a fejlődésben van törvényszerű fokozatosság, mint azt föntebb láttuk.

Ezek az alapvető gondolatok, melyekből különösen azt a két jellemző mozzanatot akarom itt külön is kiemelni, amiben ez a tanterv más előző, s talán későbbi tervektől is különbözik:³ a nemzeti műveltség tartalma, anyaga, a képzés eszköze, nem a formák, melyekben e tartalom megjelenik,⁴ az egymásutánban a történeti fejlődés útját kell követni s nem lélektani kategóriákat vagy teljes önkényes egyéb konstrukciókat.

A Kármán-féle tervben az egyes tárgyak anyagi oldala uralkodik. Ez annyit jelent, hogy nem grammatikát, stilisztikát, poétikát, retorikát kell tanítani, hanem olvasmányokat. Olvasmányokat a honfoglalás korára vonatkozólag, Szent Istvánról, Szent Lászlóról, a tatárjárásról, a lovagkorról, a nemzeti küzdelmek koráról egészen a nemzeti állam megalakulásáig, Széchenyi, Kossuth, Deák koráig. A menet itt a történeti fejlődés menete. Az olvasmányokból azután

¹ Kármán: Pæd. dolg. II. 298. l.

² U. o. II. 297.

³ U. o. II. 289. l.

⁴ U. o. 289. l.

induktíve lehet formális tanulságokat levonni, azaz ezen az anyagon grammatikai, stilisztikai szabályokat vagy poétikai s retorikai tanulságokat is levonni.

De a fődolog a tartalom. Épp úgy a matematikában. A tárgyi körök uralkodjanak, ne az összeadás, kivonás vagy egyéb műveletek.

Az erkölcsi fejlődés — mondja Kármán¹ — inkább függ gondolataink tartalmától, mint formális képzettségünkötől. Sőt tovább egyenesen kimondja: «Magam is általában korunk gyermekének: e realiztikus pedagógia hívének vallom magam.»²

Valóban, Kármán a kor gyermeke. De hozzá kell tennünk, a korabeli tudományosság gyermeke. Mindaz, ami korának becses terméke s a kor tudományosságának legértékesebb jellemvonása, megvan ő benne.

A tantervben ezek a jellemvonások erősen és határozottan kifejezésre jutnak. Uralkodik benne az etikai eszme, a nemzeti eszme, a műveltség tartalmi része s a történeti gondolat.

Sokszor és sokat bírálták e tantervet, de kevesen nézték ezeket az elvi alapokat. Lehetne talán vitatni, vajjon valóban a művelődés története a legjobb vezető-e s nem a lélektan útmutatásai, lehetne a műveltség konkrét tartalmából kiszemelt anyag fölött is vitatkozni. Azonban aki ismeri ezeket az elveket s komolyan tanulmányozta, annak be kell látnia, hogy ez igazi nemzeti tanterv, mely a nemzeti műveltség legbecsesebb tartalmát vitte be az iskolába.

A konkrét anyag kiszemelésében, különösen a magyar irodalom anyagának a megállapításában Kármán alapvető s örökbecsű munkát végzett.

Jól mondja Fináczy Ernő: «Elégethetjük összes példányait, de a nagy igazság, melyet e tanterv megtestesített, s a tanársággal élő példán megéreztetett, el nem nyésztezhető, ki nem törölhető, el nem pusztítható többé.»³

A gimnáziumi tanterven és utasításon kívül sok más esetben is érvényesült Kármán nagy szervezőképessége. Nemcsak a gimnáziumot kellett volna így elvi alapon szervezni, hanem egész közoktatásügyünket, Kármán dolgozatai között több van, mely azt a gondolatot fejtegeti, hogyan kellene az egész közoktatásügyet egységesen elvi alapon szervezni. Am a kivitelre nem került sor.

Kármán szervezőképességének fényes bizonyágát adta nemcsak e tantervi munkálatokkal, hanem a gyakorló iskola megszervezésével.

¹ U. o. II. 289. l.

² U. o. II. 289. l.

³ Kármán-Emlékkönyv 46. l.

Ez az intézmény a tanárképzés igazi, méltó betetőzése. Itt nevelődhetik a tanár igazi tanárrá. Az egyetem teheti tudóssá, de tanárrá ez az iskola teszi. Szinte csodálatos, hogy Kármán keresztül tudta vinni ennek a gyönyörű gondolatnak a megvalósítását s hozzá egészen fiatalon, midőn alighogy visszatért Lipcséből s nálunk munkához fogott. Aki ismeri ezt az intézetet, csak a legnagyobb elismeréssel szólhat róla. Akik ellene voltak, nem ismerték. Nem hivatásom, hogy részletesen ismertessem, csak ki kell emelnem mint Kármán oly alkotását, melyet egy későbbi kor talán még jobban meg fog becsülni, mint mi.

Ehhez az intézethez fűződik Kármán Mór tanári munkássága és módszertanának kialakulása. A tanári munka Kármánnál nem volt egyéb, mint folytatása elmélkedő és szervező munkájának. Kármán a tanár megvalósította, amit az elmélkedő Kármán termelt s amihez a tervező Kármán a kereteket megadta. E tanári munka közben alakul ki módszertana, mely le van fektetve azokban a jegyzetekben, melyeket hűséges tanítványa, Waldapfel János adott ki.

Nagyon termékenyítő s nagyon felemelő munkásság volt ez. Aki hallgatója vagy tanítványa volt, nemcsak a legnagyobb tisztelettel és hálával szól róla, hanem felejthetetlen benyomások emlékét őrzi lelkében. A nagy egyéniségnek ébresztő, serkentő, előmozdító hatása az, mely tanítványait hozzáfűzi és egymás közt is egyesíti.

Megható olvasmányok Kármán tanítványainak vallomásai azokról az órákról, melyeket vele töltöttek. Elég rámutatnom a Kármán-Emlékkönyvben: Csathó Imre, Léderer Béla, Héber Bernát, Simonyi Jenő visszaemlékezéseire. Mennyi hála, mennyi szeretet, mennyi ragaszkodás! Akinek ilyen tanítványai vannak, arról el lehet mondani, hogy szerették az istenek.

Kármán mestere volt a szónak, akár mint tanár, akár mint előadó. Az írást kevésbé szerette, mint igazi tanár, s csak akkor írt, mikor valami gyakorlati szükség vette reá.¹ S mégis mennyi becses munkája maradt! Irodalmi munkássága változatos képet mutat, de ha megértjük, hogy mindegyik bizonyos gyakorlati feladatok megoldásának kísérlete volt, akkor megtaláljuk ebben is az egységet.

Fordított (Lotze, Browning, Joly) azért, hogy vezérfonalat adjon hallgatóinak. Tankönyvet írt azért, hogy elveinek a gyakorlatba való átvitelét megmutassa. Képeskönyvet s ifjúsági olvasmányokat írt, hogy kis leánya számára jó olvasnivalót adhasson. Ime, mind pedagógiai feladat gyakorlati megoldása.

¹ L. Geréb: K. M. emlékezete. Magyar Közművelődés. II. k. 4. f. 135. l.

Irodalmi munkássága csak kísérője gyakorlati tevékenységének.

Nagy rendszere, a szervezetre vonatkozó gondolatai természetesen irodalmi munkáiba vannak lefektetve, s bár a gondolatok fajsúlyánál fogva nem tartoznak a könnyű olvasmányok közé, kétségtelenül mindenkor a magyar pedagógiai irodalom standard-munkái között foglalnak helyet.

*

Ime, előttünk egy egész férfi, ki hivatását betöltötte, akiről el lehet mondani, hogy azt az erkölcsi feladatot, mely a nemzeti munkából reá esett, minden vonatkozásban híven teljesítette.

A Magyar Pædagogiai Társaság, melynek alapítói között foglal helyet s melynek mindvégig alelnöke volt, sokszor látta e helyen, nemcsak mint alelnököt, hanem mint előadót is.

Bizonytal mindnyájan emlékezünk arra a megdöbbenő jelenetre, midőn Kármánt — ki élete alkonyán joggal mutathatott volna arra, amit eddig alkotott, — abban a hitben, hogy munkáját meg nem értették, hirtelen csüggettség szállta meg s mély fájdalomkra szinte zokogva mondta: «Hiába éltem!»

Nem, Mester! Nem hiába éltél!

A történelem föl fogja jegyezni, mit tettél s ki voltál. Élsz és élni fogsz, mert, mint a költő mondja: «Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élete kincsét.»

Tovább élsz, mint élő energia azokban a hatásokban, miket a Te szavad, a Te munkád szivek és elmék ezreibe átvitt.

Munkáddal örök emléket állítottál magadnak s elmondhatod Horatiusszal: «Exegi momentum ære perennius!»

Emeltél magadnak emléket, ércnél szilárdabbat!

WESZELY ÖDÖN.

ZÁRÓSZAVAK A KÁRMÁN-ÜNNEPÉLYEN.

Tisztelt Társaság! Weszely Ödön tagtársunknak köszönettel tartozunk, hogy Kármán Mór személyiségéről és munkásságáról oly eleven képet festett s gondos tanulmány alapján élénk állította őt mint tudóst, mint iskolaszervezőt, mint tanárt és mint író. Végig vezetett bennünket közművelődésünknek egy mozgalmas korszakán s megmutatta e korszakot eszméivel és törekvéseivel, intézményeivel és embereivel. E változatos és gazdag szellemi alakulásból egy nagy gondolat emelkedik ki, nemzetünk